

UOT 792

**Vidadi Qafarov***sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu**(Azərbaycan)**vidadi-qafarov@rambler.ru*

---

## MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN TEATRININ SOSİOLOJİ PROBLEMLƏRİ

**Xülasə.** Məqalədə Müstəqillik dövrü Azərbaycan teatrının mövcud sosioloji problemlərindən bəhs edilir. Müəllif bu dövr ərzində Azərbaycan teatrının bədii-təşkilati mənzərəsi fonunda qazandığı uğurları və çatışmazlıqları qeyd edərək, həmin problemləri müəyyən etməyə çalışır. Sosioloji problemlərin daha çox tamaşaçı sayında və repertuarda təzahür etdiyini bildirən müəllif, öz mülahizələrini geniş faktoqrafik və statistik materiallardan yararlanmaqla əsaslandırır.

**Açar sözlər:** Azərbaycan teatrı, sosiologiya, repertuar, tamaşaçı, dramaturgiya.

**Giriş.** Azərbaycan Respublikası bu ilin 18 oktyabr tarixində yenidən müstəqilliyə qovuşmasının 30 illik yubileyi sevinclərini yaşadı. Azərbaycan xalqının 44 günlük müharibədə zəfər çalaraq vətənimizin bir parçası olan Qarabağ torpaqlarını 27 illik erməni işğalından azad etməsi bu yubileyə əsil bayram hədiyyəsi oldu.

Azərbaycan Respublikası 30 ildir ki, Qafqazın lider ölkəsi olaraq dünyanın geosiyasi xəritəsində mövqeyini qorumaqda və ildən-ilə iqtisadi-siyasi sahədə beynəlxalq nüfuzunu artırmaqdadır. Bu, eyni zamanda mədəniyyət sahəsinə də aiddir. Azərbaycan mədəniyyəti getdikcə dünya mədəni məkanına daha inamlı şəkildə inteqrasiya edir. İncəsənət xadimlərimiz tez-tez xarici festival və qastrollarda olur.

**Əsas materialın şərh.** Zəngin ənənələrə malik Azərbaycan teatrı iki ildən sonra 150 illikyubileyini qeyd etməyə hazırlaşır. Lakin Milli teatr son 30 il

ərzində xalqımızla birgə mürəkkəb siyasi-iqtisadi, ictimai-sosial problemlərlə üzləşərək çox çətin bir mərhələ yaşayıb. 1990-cı ilin əvvəllərində baş verən Qanlı 20 Yanvar hadisələri, daha sonra Xocalı soyqırımı, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin erməni qəsbkarları tərəfindən işğalı teatr prosesinə də öz ciddi təsirini göstərmiş. İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı, Şuşa Dövlət Musiqili Dram Teatrı, Ağdam Dövlət Dram Teatrı, Füzuli Dövlət Dram Teatrı doğma yurdlarından didərgin düşərək, fəaliyyətlərini qaçqın teatrlar kimi davam etdirmək məcburiyyətində qalıblar.

Buna baxmayaraq, müstəqil Azərbaycan xalqı və dövləti özündə güc taparaq milli teatr prosesini inkişaf etdirməyə çalışıblar. 1991-ci ildə Azərbaycandapeşəkar teatrların sayı 20 olduğu halda, 2019-cu ildə, yəni pandemiyadan əvvəl, ölkədə 26 dövlət, 3 bələdiyyə və 10-dan artıq müstəqil teatr fəaliyyət göstərmiş. Hazırda dövlət və bələdiyyə teatrları şəbəkəsi 14 dram, 1 opera-balet, 4 musiqili, 3 uşaq və gənclər, 5 kukla, 1 marionet və 1 pantomim teatrından ibarətdir. Buraya 10-dan artıq müstəqil teatrı da əlavə etsək, ölkəmizdə 40-a yaxın teatr truppası fəaliyyət göstərir. Göründüyü kimi, bu gün Azərbaycanda teatr sənətinin demək olar ki, bütün növləri – dram, opera, balet, musiqili, pantomim, marionet, kukla teatrları təmsil olunur. Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmasının nəticəsidir ki, həmin teatrların arasında 2021-ci ildə 100 illik yubileyini qeyd edən Azərbaycan Dövlət Akademik Rus Dram Teatrı, eləcə də bölgələrdə fəaliyyət göstərən Qax Dövlət Gürcü Dram Teatrı və Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrı kimi kollektivlər də var.

Müstəqillik illərində ölkədə 50-dən çox respublika və beynəlxalq teatr festivalı keçirilib. 2010, 2012, 2014, 2016, 2018-ci illərdə Bakıda Beynəlxalq Teatr Konfranslarının, 2011, 2013, 2015-ci illərdə Beynəlxalq Kukla Teatrları Festivallarının və s. keçirilməsi, bir sıra teatrların xarici festival və qastrollarda iştirakı, həmçinin, Azərbaycanın Beynəlxalq Teatr İnstitutuna, Beynəlxalq Teatr Tənqidçiləri Assosiasiyasına, Beynəlxalq Musiqili Teatrlar Assosiasiyasına, ACCİTEJ və UNİMA kimi nüfuzlu təşkilatlara üzv qəbul edilməsi milli teatrın dünya teatr məkanına inteqrasiyasını daha da sürətləndirib.

Bu illərdə yaradıcılıq prosesi ilə yanaşı, Azərbaycanda teatr fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının formalaşdırılması üçün də əhəmiyyətli işlər görülmüş. Ölkə Prezidentinin imzaladığı “Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında” Qanun (2006), “Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında” Sərəncam (2007), “Azərbaycan teatrları 2009-2019-cu illərdə” Dövlət Proqramı

(2009) və digər sənədlər respublikada teatr prosesinin intensivləşməsində və tənzimlənməsində mühüm rol oynayıb. Bir çox teatrlar əsaslı təmir edilərək, yeni və müasir avadanlıqla təchiz edilib.

Bununla yanaşı, Azərbaycan teatrının problemləri də az deyil. Bu, həm təşkilati, həm də yaradıcı planda özünü göstərir. Müstəqilliyin ilk illərindən etibarən, teatrlar mövzu və janr dairəsini genişləndirənlər də ümumən, repertuar problemini həll edə bilməyiblər. Belə ki, 2000-ci ildə teatrlarda 96 yeni tamaşa hazırlandığı halda, 2019-cu ildə tamaşaçılar respublika üzrə cəmi 26 yeni, 15 əsaslı bərpa olunmuş tamaşanın premyerasını izləyə biliblər. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, son 30 ildə ölkə üzrə il ərzində göstərilən tamaşaların ümumi sayında da cüzi artım baş verib. Rəqəmlərlə desək, 1991-ci ilə teatrlarımız ümumən 4700, 2019-cu ildə isə 4760 tamaşa oynayıblar.

Azərbaycan teatrında həllini gözləyən ən böyük sosioloji problem isə hələ də tamaşaçı problemi olaraq qalır. 30 illik yubileyini bayram edəcəyimiz müstəqilliyimizin ilk ilində - 1991-ci ildə Azərbaycanda teatr tamaşalarına 1 milyon 584 min tamaşaçı baxdığı halda, koronavirus pandemiyasından əvvəl, 2019-cu ildə teatr tamaşalarını cəmi 645 min seyrçi izləyib. Baxmayaraq ki, həm teatrların, həm də əhalinin ümumi sayında artan dinamika baş verib. Başqa sözlə, qeyd etdiyimiz kimi, 1991-ci ildə sayı 20 olan teatrlarımızın, 2019-cu ildə sayı ümumilikdə 40-a çatıb. Ölkə əhalisinin sayı 1991-ci ildə qeydə alınan 7 milyon 218 min nəfərdən, 2019-cu ildə 10 milyona yaxınlaşıb. Amma, 1991-ci ildə hər min nəfərə düşən tamaşaçı sayı 218-i olubsa, 2019-cu ildə ölkə əhalisinin hər min nəfərindən cəmi 65 nəfəri teatra gedib.

Burada vurğulamaq istədiyimiz daha bir məsələ, Azərbaycan teatrlarının coğrafiyasıdır. Bu isə həm milli teatrın bədii-təşkilati vəziyyətinə, həm də birbaşa tamaşaçı probleminə ciddi təsir göstərir. Söhbət teatrların ölkə ərazisində necə yerləşməsindən gedir. Bu gün Azərbaycan ərazisi 14 iqtisadi rayona bölünüb ki, onların yalnız onunda teatr mövcuddur, dörd iqtisadi rayondakısa teatrın heç bir növü fəaliyyət göstərmir. Yəni, mövcud olan 40-a yaxın teatr yalnız 10 iqtisadi zonada yerləşib. Lakin burada da mütənasiblik pozulub.

Payına ən çox teatr düşən ərazi, Bakıdır. Şuşa və İrəvan Dövlət Teatrlarının da hələ ki, Bakıda məskunlaşdığını nəzərə alsaq, bu gün paytaxtımızda 10 dövlət, 3 bələdiyyə və 10-dan çox özəl teatr kollektivi yaşayıb-yaradır. Yəni ki, ölkədə mövcud olan teatrların yarısından çoxu Bakıda fəaliyyət göstərir. Sürətlə inkişaf edən, artıq meqapolisə çevrilən Bakı isə

demoqrafik böhrana doğru gedir. 2021-ci ilin əvvəlinə görə rəsmi olaraq 2 milyon 300 mindən çox əhalisi olan paytaxtın ərazisi 2,14 min kv.km-dir. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan üzrə əhalinin orta sıxlığı 1 kv.km-ə 117 nəfər təşkil etdiyi halda, Bakıda 1 kv.km-da 1075 nəfər yaşayır. Paytaxtın Nəsimi rayonunda isə bu rəqəm katastrifik həddə çatıb və 1 kv.km-da 222 min 60 nəfər təşkil edir.

Göründüyü kimi, nə əhalinin artımı, nə də ərazilər üzrə orta sıxlıq göstəricisi ilə tamaşaçı sayının mənfi dinamikası üst-üstə düşür. Bəs buna səbəb nədir? Səbəblərdən biri, bəlkə də ən birincisi kimi, yaşadığımız informasiya cəmiyyəti, kommunikasiya texnologiyalarının yüksək dərəcədə inkişafı, smart telefonların və internetin, televiziyanın insanların həyat tərzinin tərkib hissəsinə çevrilməsi, maraqlarını daha çox özünə fokuslaması göstərilir. Sözsüz ki, burada böyük həqiqət var. Bu gün ölkə əhalisinin hər 100 nəfərindən təxminən 90 nəfəri internet istifadəçisidir, 2019-cu ilə görə ölkədə 10 milyon 753 min nəfər mobil telefon abunəçisidir. Azərbaycan ərazisinin 100 faizi mobil rabitə ilə təmin olunub. Ölkədə 26 televiziya, 18 radio kanalı fəaliyyət göstərir. Buraya YouTybe kanalı vasitəsi ilə yayımlanan çox sayda internet televiziyaalarını da əlavə etsək, mənzərə daha aydın görünür. Yeri düşmüşkən, qeyd edək ki, bu gün teatrlarımızda qoyulan tamaşalarda yüksək texnologiyalardan istifadə faizi çox aşağıdır. Heç teatrlarımızın texniki təminatı və kadr potensialı da buna imkan vermir.

Lakin, tamaşaçı problemini yaradansəbəblər yalnız bundan ibarət deyil. Unutmaq olmaz ki, teatr ilk növbədə bədii-yaradıcı strukturdur və zaman-məkan hadisəsidir. Bu mənada, “teatr cəmiyyətin mikromedilidir” və “repertuar teatrın aynasıdır” kəlamlarını da xatırlatmaq yerinə düşür. Məsələ də ondadır ki, bu gün Azərbaycan teatrı cəmiyyətin mikromodeli funksiyasını lazımınca yerinə yetirmir. Teatrın aynası olan repertuar da hazırda bunu göstərir. Dramaturqlarımız da daha çox ailə-məişət və tarixi mövzulara üstünlük verirlər. Teatrlarımızın cari repertuarında tamaşaçıları daha çox maraqlandıran və teatra cəlb edən ictimai-sosial-mənəvi problemlərə həsr olunmuş əsərlər təəssüf ki, çox az hallarda rast gəlirik. Halbuki, bu mövzular çağdaş cəmiyyəti, yəni, potensial tamaşaçını ən çox narahat edən, düşündürən və maraqlandıran problemləri əhatə edir. Çünki cəmiyyətdə çoxlu sosial problemlər var. Elə bunun nəticəsidir ki, 2010-cu ildə ölkədə 79 min 172 nikah, 9 min 61 boşanma olduğu halda, 2020-ci ildə nikahların sayı 35 min 348-ə enmiş, boşanmaların sayı isə 14 min 628-ə qalxmışdır. Biz buraya təəssüflə, nikahdan kənar doğulan uşaqların artması faktını da əlavə edə bilərik.

**Nəticə.** Beləliklə, Azərbaycan teatr xadimləri və icraedici strukturlar qarşısında milli teatrın inkişafı və tamaşaçı probleminin həlli istiqamətində ciddi vəzifələr durur. Çağdaş dramaturgiyamızı və rejissorlarımızı məhz belə aktual problemlər düşündürməli, ictimai-sosial-mənəvi mövzularda aktual əsərlər yazılmalı və teatrlarımızın səhnəsində öz bədii təcəssümünü tapmalıdır.

Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, yaçadığımız yüksək texnologiyalar dövründə tamaşaçı uğrunda mübarizə daha kəskin vəziyyət alıb. Tamaşaçıları teatra cəlb etmək, dünya teatr prosesi ilə ayaqlaşmaq, dünya teatr məkanına inteqrasiya olmaq istəyiriksə, bədii-təşkilati məsələlərlə yanaşı, çağdaş dünya təcrübəsindən, o cümlədən, yüksək texnoloji nailiyyətlərdən yararlanmaq məsələsinin də həlli yollarını tapmaq lazımdır.

Xalqımıza Qarabağ müharibəsində zəfər qazandıran əzmkarlıq və birlik, Azərbaycan teatrının zəngin tarixi və ənənələri imkan verir ki, milli teatrımızı layiq olduğu inkişaf səviyyəsinə qaldıraq.

### **ƏDƏBİYYAT:**

1. <https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/>
2. <https://www.stat.gov.az/source/education/>
3. <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
4. [https://www.stat.gov.az/source/information\\_society/](https://www.stat.gov.az/source/information_society/)
5. <http://mct.gov.az/az/senedler>

*Vidadi Gafarov (Azerbaijan)*

### **SOCIOLOGICAL PROBLEMS OF THE AZERBAIJANI THEATER IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE**

This article discusses the current sociological problems of the Azerbaijani theater in the period of independence. During this period the author tries to identify these problems, noting the successes and shortcomings of the Azerbaijani theater against the background of the artistic and organizational landscape. The author substantiates his views using extensive factual and statistical materials and states that sociological problems are manifested in a greater number of spectators and repertoire.

**Key words:** Azerbaijani theatre, sociology, repertoire, audience, dramaturgy.

***Видади Гафаров (Азербайджан)***

## **СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ТЕАТРА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ**

В статье рассматриваются актуальные социологические проблемы азербайджанского театра в период независимости. Автор пытается обозначить эти проблемы, отмечая успехи и недостатки азербайджанского театра на фоне художественно-организационной картины этого периода. Констатируя, что социологические проблемы особенно отражаются в количестве зрителей и в репертуаре, автор в своих выводах основывается на обширный фактографический и статистический материал.

***Ключевые слова:*** Азербайджанский театр, социология, репертуар, зрители, драматургия.